

Пры семантычнай інтэрпрэтацыі выказванняў першай групы ўказваюцца тры складнікі сітуацыі: суб'ект эмоцыі, сам эмацыйны стан і яго прычына [3, с. 7]. Эматыўныя сінтаксічныя выказванні, што характарызуюць эмацыйны стан асобы, у паэме Якуба Коласа «Новая зямля» складаюць невялікую групу і дапамагаюць аўтару перадаць, напрыклад, адносіны Міхала да пана: ... — Ну, пане, будзе цяпер змена,/ І пойдучь новыя парадкі, —/ Міхал выказвае дагадкі./ — А пэўна: будзе талачэча,/ Не без таго ўжо, чалавеча! —/ Ўздыхнуў Ксавэры. — *Шкода пана!* Ох, бедны: выбраўся зарана! [2, с. 81] і інш.

Часцей у паэме Якуб Колас выкарыстоўвае эматыўныя выказванні, якія выражаюць эмацыйнае стаўленне чалавека да рэчаіснасці. Пры семантычнай інтэрпрэтацыі такіх выказванняў указваюцца чатыры складнікі сітуацыі: суб'ект эмоцыі, сам эмацыйны стан, яго прычына і аб'ект эмоцыі. У адпаведнасці з гэтым дадзены тып выказвання з'яўляецца накіраванай эмацыйнай рэакцыяй [3, с. 7]. У выказваннях, якія выражаюць стаўленне, адносіны да асобы, эмоцыі спалучаюцца з ацэнкай, напрыклад: ... — І дзе ты гэтак налупіўся,/ *Каб ты смалы ўжо напіўся!* *Ото натура!* — жонка лае,/ А ён смяецца, не шманае [2, с. 54] (абурэнне — адмоўная ацэнка); ... *Тут так прахладна, так прывольна!* А пташкі голасна і здольна/ Смяюцца мілым шчабятаннем/ І поўняць луг сваім спяваннем [2, с. 20] (захапленне — станоўчая ацэнка); ... Тут кожна сцэжка і дарожка/ Яму даўно-даўно знаёма,/ Міхал у лесе, як бы дома:/ *Дзе ні ступала яго ножка!* *Якіх куточкаў тут не знае!* Міхал ідзе, сляды чытае! [2, с. 176] (захапленне — станоўчая ацэнка) і інш.

У паэме «Новая зямля» Якуб Колас выкарыстоўвае сінтаксічныя адзінкі, эматыўная афарбоўка якіх ствараецца дзякуючы інтанацыі, а таксама выказваннямі, у склад якіх уваходзіць слова з эматыўным значэннем. Гэта дало аўтару магчымасць найбольш яскрава і вобразна перадаць не толькі галоўную думку твора, але і выразіць адносіны да апісаных ў паэме герояў і з'яў.

Спіс крыніц

1. Доўгаль, А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / А. Доўгаль. — Мн. : Тэхналогія, 2008. — 176 с.
2. Колас, Я. Новая зямля: паэма: для сярэд. і ст. шк. узросту / Я. Колас; прадм. М. Мушынскага. — Мн. : Маст. літ., 2007. — 333 с.
3. Пиотровская, Л. А. Эмотивные высказывания в современном русском языке: учеб. пособие / Л. А. Пиотровская. — СПб. : Образование, 1993. — 71 с.
4. Рубинштейн, С. Л. Эмоции / С. Л. Рубинштейн // Психология эмоций: учеб. пособие для студентов вузов, обуч. по напр. и спец. психологии / авт.-сост. В. Вилонас. — СПб., 2004. — С. 244—256.
5. Янелюнайте, С. С. Структурно-семантические типы эмотивных высказываний / С. С. Янелюнайте // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тареза. — М., 1985. — Вып. 249. — С. 93—107.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 10.11.2011 г.

С. А. Буйвіч

Навуковы кіраўнік — Ж. В. Косціна,
магістр педагагічных навук
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ВОБРАЗ ЖАНЧЫНЫ Ў БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ ПАЭЗІІ Я. ЧАЧОТА-АСВЕТНІКА

На сучасным этапе развіцця літаратуразнаўчай думкі вывучэнне творчасці пачынальнікаў новай беларускай літаратуры XIX стагоддзя з'яўляецца актуальным, бо яны стаялі ля вытокаў нацыянальнай традыцыі, яе змястоўнай і стылявой асаблівасцей. Значэнне паэзіі Яна Чачота для сучаснай літаратуры цяжка пераацаніць: ён быў сапраўднай пуцяводнай зоркай для многіх пакаленняў беларускіх пісьменнікаў, яркім прыкладам самаадданага служэння свайму народу [8, с. 5].

Паэзія Яна Чачота заснавана на прынцыпах чалавекалюбства і спачування бліжняму. Ён верыў у духоўнае абуджэнне беларускага народа і лічыў, што гэтаму будзе спрыяць пашырэнне асветы на беларускай мове. Пры дапамозе асветы і выхавання паэт імкнуўся паўплываць на маральны стан сялян. Як адзначаюць даследчыкі, «усе беларускамоўныя творы Яна Чачота прасякнутыя асветніцкай ідэалогіяй: у іх дамінуе сентыменталісцкая паэтыка, спалучаная з выразным дыдактызмам» [1, с. 18]. У зборніку «Сялянскіх песенек...», выдадзеным у 1844 годзе, паэт змясціў 19 арыгінальных беларускіх песень, пераклады якіх на польскую мову апублікаваў у сваіх папярэдніх кнігах, і 27 «уласных сялянскіх песенек», напісаных па-беларуску і перакладзеных на польскую мову. На думку У. І. Мархеля, «гэта быў зрух у бок дэмакратычнага чытача, у бок папулярызавання народнай песні ў арыгінальным гучанні і беларускамоўнай «літаратурнай» песнятворчасці» [3, с. 189]. Паводле польскага даследчыка С. Свіркі, «тэксты маюць найперш дыдактычны характар, у іх асуджаюцца розныя заганы, п'янства вясковага люду. Напісанне вершаў па-беларуску мела мэтай маральнае ўздзеянне на селяніна, бо на польскай мове на вёсцы чытаць не ўмелі» [7, с. 10].

Уся паэтычная творчасць Чачота — гэта глыбока ўсвядомлены патрыятычны подзвіг, які сведчыў аб падыходзе пісьменніка да актуальных праблем беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, аб новай, прагрэсіўнай арыентацыі на шырокія працоўныя масы [4, с. 38].

Адно з галоўных месцаў у паэтычнай творчасці Я. Чачота займае вобраз жанчыны, бо ад яе залежыць дабрабыт, лад у сям’і, выхаванне дзяцей.

Пра цяжкае становішча жанчыны ў першай палове XIX стагоддзя адзначаецца ў навуковым выданні «Беларусы»: «увогуле адносіны да жанчыны ў сям’і былі няроўнымі», «агульным жа для ўсіх жанчын незалежна ад формы і тыпу сям’і была цяжкая праца на працягу ўсяго года» [2, с. 267–268]. Жонка прыніжалася мужам, цалкам залежала ад яго. Ад жанчыны патрабавалася, каб яна была «цвярозай, чыстай і цнатлівай» [6, с. 241].

У зборніку Я. Чачота «Сялянскія песні з-над Нёмана і Дзвіны» вобраз жанчыны прысутнічае ў наступных вершах: «Ой, гаспадыня чорна, як камін», «Маладыя маладзіцы», «Шчаблячэце, як сарокі», «Кепска робім, жаначкі», «Выведзьце, жаночкі», «Доўга спала дзеванька», «А мая ж ты кветачка», «Каб цябе спаліла маланка».

Маладзіца «Бога ў душы не мае, і сорама забывае», бо топіць сваё гора ў гарэлцы. Рэфрэман гучаць радкі: «нішто гідчэй колам света, як п’яная кабета» [9, с. 183], у якіх паэт імкнецца абудзіць сорама у «маладзіц». «Жаначкі», «дзевачкі» разумеюць, што «кепска робім», але вінавацяць ў гэтым «злы абычай — водкі дай ды дай». Як адзначае М. Яніцкі, «на думку патрыятычнай інтэлігенцыі XIX стагоддзя, пашырэнне п’янства ў асяроддзі сялянства было вынікам іх гаротнага становішча. Яно набывала на Беларусі такія памеры, што ўпору было характарызаваць гэтую з’яву як нацыянальную трагедыю» [10, с. 58]. «Гарэлка — гэта згуба для нашых сялян. Першы грош — з гарэлкі, кажуць памешчык і арандатар; першае ліха — кажа кожны разважлівы чалавек», — піша Я. Чачот у прадмове да «Сялянскіх песень з-над Дзвіны» [9, с. 209]. На думку А. Ельскага, «адмоўная рыса беларуса — гэта традыцыйнае п’янства» [5, с. 16]. «Некаторыя маці, п’ючы гарэлку, давалі спрабаваць і дзіцяці, сцвярджаючы, што калі яно будзе каштаваць спіртное ў дзяцінстве, то потым, калі вырасце, стане ім брыдзіцца», узгадвае А. Мальдзіс [6, с. 231]. Як паэт-асветнік, Я. Чачот не мог абысці такую грамадскую праблему, не прапусціць яе праз асабістыя пачуцці і прыўнесці ўласнае эмацыянальнае асэнсаванне, асабліва, калі п’янства «заглынала» жанчын.

Разам з тым паэт гаворыць пра сапраўднае пачуццё дзяўчыны, якое прыбаўляе сіл у працы, бо «хто з міленькім размаўляў, за дзве жнейкі будзе жаў» [9, с. 188]. Марыць дзяўчына пра высокія пачуцці, пра тое, каб «век свой разам жыць» з тым, хто будзе «ў святая да цэрквы хадзіць, па карчомках не блудзіць, мяне верненька любіць» [9, с. 192].

У сваіх вершах Я. Чачот, акрамя п’янства, выкрывае нехайнасць жанчыны, якая «чорна, як камін» ад сажы; у такой гаспадыні нават «гаспадар чоран, як варона альбо воран», «дзіцята, як варанята» [9, с. 180].

У хаце на сталі і пад сталом смецце, трэскі, а яна ляжыць на печы і ні аб чым не тужыць. Чачот знайшоў управа гаспадыні:

Ой, не сцярпеў жа, узяў дубіну,
Да строс жа я сажу ў асміну [9, с. 180].

Скардзіцца Я. Чачот на жаночае пляткарства: «шчаблячэце, як сарокі», толькі дарэмна час марнуецца, а калі перасталі б абмаўляць суседак, то жыта жалі б барджэй і «песеньку лепш спявалі» [9, с. 183].

Паэт адрасуе праклён тым дзяўчынам, якія выбіраюць сабе хлопцаў з грашымі і хочуць стаць паненкамі:

Каб цябе спаліла маланка,
што грош любіш, не Сцяпанка! [9, с. 192].

Спадзеючыся на кемлівасць «жанок», паэт ускладае на іх абавязак вывесці з карчмы мужыкоў, бо дзеці і жывёліна змучыліся ад голаду:

Выведзьце, жаночкі,
З карчмы мужыкоў;
Вазьміце за рукаў,
Скажыце: дамоў! [9, с. 187].

Такім чынам, вобраз жанчыны ў беларускамоўнай паэзіі Я. Чачота раскрываецца ў двух планах. Па-першае, аўтар з пазіцыі паэта-асветніка асуджае жанчыну за п’янства, заклікае клапаціцца пра парадак у хаце і гаспадарцы, бо без гэтага не будзе ладу ў сям’і, не палепшыцца дабрабыт; паказвае адмоўныя рысы гультайства, нехайнасць, пляткарства. Праз вобраз жанчыны Чачот уздымае праблему, актуальную для свайго часу, указвае на іх прычыны: асяроддзе, умовы жыцця, традыцыі. Па-другое — паказвае асобу духоўна прыгожую, якая чакае чыстага, сапраўднага кахання. Паэт выступіў прапаведнікам маральных і духоўных каштоўнасцей свайго часу. Як паэтычнае ўдасканаленне. Ён вучыў сялян простым рэчам: не губіць сваё жыццё ў гарэлцы, не гультайнічаць, быць сумленнымі, гаспадарлівымі» [9, с. 187].

Спіс крыніц

1. Баршчэўскі, Л. П. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына — Мн.: Радзіла-плюс, 2006. — 596 с.
2. Беларусы. Т. 4: Вытокі і этнічнае развіццё / В. К. Бандарчык [і інш.]. — Мінск: Бел. навука, 2001 — 433 с.

3. Гісторыя беларускай літаратуры XI — XIX стагоддзяў: у 2 т. Новая літаратура : другая палова XVII—XIX стагоддзёў / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярышкі — Мн. : Бел. навука, 2007. — Т. 2. — 582 с.
4. *Грынчык, М. М.* Фальклорныя традыцыі ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі / М. М. Грынчык. — Мн. : Навука і тэхніка, 1969. — 296 с.
5. *Ельскі, А.* Выбранае / А. Ельскі — Мн. : «Беларускі кнігазбор», 2004, — 496 с.
6. *Мальдзіс, А.* Выбранае / А. Мальдзіс — Мінск : Кнігазбор, 2007, — 472 с.
7. Фальклор у запісах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў/ Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; навук. рэд. А. С. Ліс — Мн. : Бел. навука, 2005. — 330 с.
8. *Чачот, Я.* Наваградскі замак : творы / Ян Чачот — Мн. : Маст. літ., 1989. — 327 с.
9. *Чачот, Я.* Выбраныя творы / Я. Чачот — Мн. : МФ «Беларускі кнігазбор», 1996. — 373 с.
10. *Яніцкі, М. І.* Сатырычныя творы новай беларускай літаратуры ў сістэме жанраў, родаў і відаў : манаграфія / М. І. Яніцкі. — Брэст : Выд-ва БрДУ, 2005 — 119 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 10.11.2011 г.

А. В. Васілько

Навуковы кіраўнік — В. М. Шавель,
старшы выкладчык кафедры філалогіі
Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

АНТОНІМЫ Ў ПАЭЗІІ ПІМЕНА ПАНЧАНКІ

Лексіка беларускай мовы ўяўляе сабой складаную сістэму, якая ўтварылася з розных паводле паходжання, сферы выкарыстання, стылістычнай дыферэнцыяцыі слоў, а таксама адзінак рознай ступені іх сэнсавай блізкасці або супрацьпастаўленасці. У лексіцы адлюстроўваюцца ўсе змены, якія адбываюцца ў жыцці грамадства, узнікненне новых паняццяў прыводзіць да стварэння новых назваў ці да пашырэння значэнняў тых або іншых слоў. Вывучэнне лексікі беларускай мовы ўзбагачае слоўнікавы запас чалавека, павышае культуру вуснай і пісьмовай мовы; багаты слоўнікавы запас сведчыць пра інтэлектуальны ўзровень асобы і грамадства ў цэлым. Багацце слоўнікавага запasu чалавека вызначаецца ўмелым выкарыстаннем у яго мове такіх з’яў, як сінанімія, аманімія і антанімія.

Праблемай антаніміі і сродкамі яе моўнай рэалізацыі — антонімамі — займаліся многія навукоўцы. Так, Л. А. Новікаў разглядаў пытанні семантычнага аналізу супрацьпастаўлення ў лексіцы, Ю. Д. Абрэсян прапанаваў семантычную класіфікацыю антонімаў. М. Р. Львоў, Дж. Лайанз у сваіх працах надавалі асаблівую ўвагу апісанню структуры антонімаў. Рускі вучоны Д. Э. Разэнталь разглядаў тыпы антонімаў і сферу іх выкарыстання.

Антонімы шырока выкарыстоўваюць пісьменнікі ў сваіх творах. У вершах П. Панчанкі значнае месца займае антытэза, аснову якой складаюць антонімы. Паэт значна ўзбагаціў культуру беларускага верша, прыкметна ўзняў узровень паэтычнага мыслення, паказаў свету высокі мастацкі патэнцыял сучаснага нацыянальнага мастацтва слова.

Паэзія Пімена Панчанкі — роздум пра самае галоўнае, набалелае, важнае для чалавека і грамадства. Ён не прымае ідылічнага гладкапісу, безадноснасці, імкнення, каб яго радок увасобіў праўду жыцця, пакуты і радасць, іншыя душэўныя адчуванні чалавека. Для гэтага ён аддаваў выкарыстоўвае свой талент і багацце беларускай мовы, шукае тых сродкі выразнасці, якія б захапілі душу чалавека. Адным з такіх сродкаў з’яўляецца выкарыстанне антанімічных пар у вершах.

З’яўляючыся катэгорыяй лексіка-семантычнай сістэмы мовы, антанімія ўласціва ўсім мовам, а яе адзінкі валодаюць агульнай структурай супрацьпастаўленых значэнняў і маюць падабенства ў структурнай і семантычнай класіфікацыі антонімаў. Супрацьпастаўленне, супастаўленне, чаргаванне антонімаў выяўляюцца ў характэрных кантэкстах антаніміі.

Вершы, змешчаныя ў зборніку «Выбранае: вершы, паэма» П. Панчанкі, характарызуюцца:

– разнастайнымі па марфалагічнай структуры антонімамі для перадачы розных адценняў пачуццяў, перажыванняў, цяжкасцей і несправядлівасці жыцця. Дзякуючы антонімам вершы набываюць большую сілу гучання, становяцца яшчэ больш дзейным моўным сродкам;

– антонімы прадстаўлены амаль усімі самастойнымі часцінамі мовы, найбольш ужывальна назоўнік, які складае 74% ад усіх ужывальных часцін мовы (вайна — мір, любоў — нянавіць, маладосць — старасць, паражэнне — перамога): Самаабман — такі занятак./ Што ён жыве ўжо шмат вякоў. / Мы перабольшваем занадта/ Свае нянавіць і любоў [2, с. 207]; А небу дзякую за промні / На ўсім працягу лет і зім. / А там, успомняць ці не ўспомняць, / Я не турбуюся зусім [2, с. 237]; Вернасць адарала шчодрой мерай. / Часам здрада секла з-за пляча. / То свяціла ясным сонцам вера, / То нявер’е кідала ў адчай [2, с. 43] і інш. Ад агульнай колькасці антонімаў-назоўнікаў — 51,9% складаюць рознакаранёвыя, 22,2% — аднакаранёвыя. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што найменш антонімаў пэўна ўжывае ў сваіх вершах — 7,9% : *Ты горад мой і быццам бы не мой: / Усё ў табе нязвычайнае і новае* [2, с. 84] і інш.;

– сярод антонімаў паводле марфалагічнай структуры найбольш ужывальнымі з’яўляюцца рознакаранёвыя антонімы: яны складаюць 86,9% і 13,1% аднакаранёвых антонімаў адпаведна. Гэта падкрэслівае вялікае значэнне рознакаранёвых антонімаў у паказе кантрасту жыцця народа і дапамагае ў стварэнні яркага каларыту;